

Kamran Ağa Əli oğlu RƏSULOV, i.ü.f.d., dosent
E-mail: kamran_rsl@yahoo.com

EMAL SƏNAYESİNDƏ İNNOVASIYALI İSTEHSALIN TƏNZİMLƏNMƏSİ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN VASİTƏ VƏ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə sənayenin emal sahələrində innovasiyalı istehsalın tənzimlənməsi sisteminin inkişaf problemləri tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatın məqsədi – emal sənayesində istehsalın innovasiyalı inkişafının tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinin vasitə və istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir. Tədqiqatın metodologiyası - tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil, elmi abstraksiya, induksiya və deduksiya, məntiqi ümumiləşdirmə üsullarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – əldə olunan nəticələr və əsaslandırılan müddəalar ölkənin qeyri-neft emal sənayesi sahələrində innovasiyalı fəaliyyətin tənzimlənməsi tədbirlərinin hazırlanması prosesində istifadə oluna bilər. Tədqiqat nəticəsində emal sənayesində innovasiyalı istehsalın tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri əsaslandırılmışdır. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – sənayenin qeyri-neft emal sahələrində innovasiyalı istehsalın tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri əsaslandırılmış, vasitələri müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: tənzimləmə, innovasiya, emal sənayesi, istehsal, əsas istiqamət, vasitə, indikativ planlaşdırma.

UOT: 338

JEL: J21

DOI: <https://doi.org/10/54414/VUCC8267>

Giriş

Sivil bazar şəraitində innovasiyalı sənaye fəaliyyətinin tənzimlənməsi, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsinin mühüm vasitələrindən biri hesab edilir. İnnovasiyaların məcmu səmərəliliyinin yüksəldilməsi ona iqtisadi, institusional, ekoloji və texnoloji baxımdan tənzimləyici təsirlərin göstərilməsini nəzərdə tutur. Emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində innovasiyalı inkişafın tənzimlənməsi sistemi, son illər həyata keçirilmiş tədbirlər sayəsində əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır. Bununla belə, həmin sistemin yeni çağırışlara uyğun təkmilləşdirilməsi prosesinin davam etdirilməsinə ciddi ehtiyac hiss olunur.

Emal sənayesində innovasiyalı istehsalın tənzimlənməsi

Emal sənayesində innovasiyalı istehsalın tənzimlənməsində əsas məqsəd, ilk növbədə, bazar mexanizmlərinin normal fəaliyyətini təmin etməklə inkişafda sıçrayışlara rəvac vermək üçün yenilikləri təşviq etməkdir. Digər tərəfdən nəzərə almaq lazımdır ki, məhz innovasiyaların stimullaşdırılması sənayedə intensiv inkişafın

mühüm şərtidir (1, s. 321-351). Başqa sözlə, innovasiya amili hesabına sənaye istehsalının intensiv inkişaf tempinin yüksəldilməsi və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi imkanlarının reallaşdırılması dövlət tənzimlənməsi tədbirlərində nəzərə alınmalıdır.

Şərqi Avropanın və postsovet məkanı ölkələrində sənaye istehsalının innovasiyalı inkişafında dövlətin aparıcı rolu qalmaqdadır. Belə bir mövqe ilə razılaşmaq lazımdır ki, iqtisadi tənzimləmə prosesində “dövlət məqsədyönlü şəkildə stimullaşdırıcı tədbirlərdən istifadə etməklə iqtisadi artımı sürətləndirməyə və istehsalın inkişafına nail olmağa çalışır. Başqa sözlə, istehsalın inkişafının stimullaşdırılması iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin vasitəsi kimi çıxış edir. Burada başlıca məsələ hər bir konkret halda hökumətin qarşıya qoyduğu məqsədə daha səmərəli çatmaq və arzu olunan ictimai faydalı nəticəni əldə etmək üçün stimulların düzgün seçilməsidir” (2, s.36-37).

Doğrudan da, emal sənayesinin geniş iqtisadi-texnoloji əlaqələri şəraitində innovasiya təşəbbüslərinə dövlət dəstəyi, sağlam rəqabət mühitinin formalaşması, böhran halına qarşı

qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlətin aparıcı rol oynamasını nəzərdə tutur.

Son dövrlərdə tədqiqatçıların daha çox diqqət yetirdiyi innovasiyalı fəaliyyətdə dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığının imkanlarından istifadə prosesində də dövlətin rolu mühüm olaraq qalır (3). Həmin rol innovasiyalı emal sənayesi istehsalının tənzimlənməsi müstəvisində həlledici olmaqla yanaşı, sənayedə innovasiyalı dövlət sahibkarlığının sosial öhdəlikləri həyata keçirmək və sağlam rəqabətə yardımçı olmaq imkanlarının reallaşdırılmasında ifadə olunur.

İnnovasiyalı emal sənayesi istehsalının tənzimlənməsi sistemində dolaylı tənzimləyici üsullar daha geniş tətbiq arealına malikdir. Özlüyündə sistem əmələ gətirən həmin üsullara, təcrübədə strateji planlaşdırma, dövlət büdcəsinin idarə edilməsi üsulları, vergi tənzimlənməsi, indikativ və proqram-məqsədli planlaşdırma və bu kimi bir sıra digər üsullar aid edilir.

Postsovet məkanı ölkələrinin bəzilərində olduğu kimi, Azərbaycanda da, son illər müvafiq işlər sürətlənsə də, innovasiya inkişafı, o cümlədən sənayedə innovasiyalı fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi sistemi, hələ də təşəkkül mərhələsindədir. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə emal sənayesi istehsalının tənzimlənməsi məqsədilə innovasiyalı inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün əlverişli ilkin şərait formalaşmışdır. Doğrudur, ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye profilli şirkətlərin innovasiyalı inkişaf proqramları barədə dövrü mətbuatda mütəmadi olaraq məlumat verilir. Eyni zamanda, sahə səviyyəsində, daha dəqiq desək, sənayedə innovasiya inkişafının aparıcı amili kimi önə çəkilir.

Emal sənayesi istehsalının tənzimlənməsi sistemində innovasiyalı inkişaf proqramlarının rolunun artırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi imkanlarını aşkar etmək üçün postsovet məkanı ölkələrinin fəaliyyətdə olan müvafiq proqramlarının prioritetlərinə müxtəsər nəzər salmaq.

İslahatlar təcrübəsi bizim üçün maraqlı olan 2020-ci ilə qədər Rusiya Federasiyasının innovasiyalı inkişaf Strategiyası istehsal prosesinin səmərəlilik göstəricilərini yaxşılaşdırmaq üçün texnoloji səviyyənin dünya standartlarına çatdırılmasını,

eni məhsul və texnologiya yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Bu məqsədlə, prioritet istiqamətlər kimi aşağıdakılar nəzərdə tutulur: “anoloji xarici şirkətlər üçün xarakterik olan orta sahə səviyyəsini əldə edənə qədər əmək məhsuldarlığının əhəmiyyətli dərəcədə (ildə 5 faizdən az olmayaraq) artırılması; enerji resurslarına həm istehsal, həm də istehsal edilmiş məhsulun istifadəsi prosesində xeyli dərəcədə qənaət edilməsi; buraxılan məhsulun (xidmətin) maya dəyərinin, onun istifadəçi xarakteristikalarını pisləşdirmədən və ekolojiliyini azaltmadan əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması; istehsal edilən məhsulun istehlak keyfiyyətlərinin xeyli yaxşılaşdırılması” (4). Rusiya Federasiyasında əldə edilmiş təcrübədə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, resurs qoruyuculuq, ekoloji təmizlik və keyfiyyət amilləri innovasiyalı inkişafın prioriteti qismində önə çəkilir.

Digər bir təcrübəyə də nəzər salmaq, zənnimizcə məqsədəuyğundur. Qazaxstan Respublikasında emal sənayesində saxələndirmənin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması məqsədilə qəbul edilmiş “Sənayedə innovasiyalı inkişaf üzrə 2015-2019-cu illər üzrə Dövlət Proqramı”nda əsas vəzifələr qismində, o cümlədən aşağıdakılar nəzərdə tutulur: “qeyri-xammal əsaslı məhsullarının satışı bazarlarının genişləndirilməsi, məhsuldar məşğulluğun yüksəldilməsi, emal sənayesinin prioritet sahələrində texnolojiyin yeni səviyyəsinin əldə edilməsi və innovasiya qruplarının formalaşdırılması vasitəsi ilə gələcək sektorların inkişafı üçün əsasların yaradılması” (5).

Göründüyü kimi, emal sənayesində innovasiyalı inkişaf üzrə proqramda nəinki istehsal, habelə satış məsələlərinin həlli, texnolojiyin yeni səviyyəsinin əldə edilməsi və innovasiya klasterlərinin formalaşdırılması kimi vəzifələr qarşıya qoyulur.

İnnovasiyalı istehsal layihələrinin emal sənaye sahələrində tənzimlənməsinin mühüm üsulu kimi proqram-məqsədli yanaşmanın tətbiq dairəsi kifayət qədər genişdir. Belə ki, məqsədli proqram iqtisadi, elmi-texniki, istehsal və təşkilati addımları üzvi surətdə birləşdirən planlar sistemidir. Emal sənayesində innovasiyalı istehsal layihələrinin tənzimlənməsində proqram-məqsədli yanaşmanın yeri və rolu, xeyli

dərəcədə onun struktur elementləri və onların əlaqələrinin səviyyəsi ilə şərtlənir.

Haqqında danışılan struktur elementlərinə məqsəd və vəzifələrlə yanaşı, innovasiyaların mənimsənilməsi və tətbiqi üzrə elmi-tədqiqat işləmələrini əhatə edən funksional icra strukturu və təşkilatı – iqtisadi struktur daxildir. Sonuncu struktur sifarişçi və icraçıların hüquq və öhdəliklərini və maliyyələşdirmə qaydalarını əhatə edir.

Emal sənayesi sahələrində innovasiyalı istehsal layihələrinin icrası proseslərinin tənzimlənməsində proqram-məqsədli yanaşmadan istifadə, sonuncunun struktur elementi kimi resurs təminatının bütün əsas parametrlərini xarakterizə etməyi tələb edir. Bu halda, əlbəttə əqli resurslara, artıq qeyd olunduğu kimi, xüsusi önəm verilməlidir. Unutmaq olmaz ki, innovasiyalı fəaliyyət, resurs-texnologiya-hazır məhsul üçlüyündə (ardıcılığında) izafi səmərə yaradan yeni addımları şərtləndirə bilər. Bu baxımdan, zənnimizcə belə bir fikirlə razılaşmaq olar ki, bu və ya digər yeniliyin məqsədi- “istehsal fəaliyyətinə cəlb edilən məhsulların resurslarının verilməsinin artırılmasıdır. Bu təklif deyil, istehlak baş verir, başqa sözlə istehlakçıların resurslardan istifadə zamanı aldıkları faydanın dəyişməsi baş verir. Eyni zamanda, yenilik gedişində resurs yarana bilər” (6, s.17).

İnnovasiyalı sənaye istehsalının tənzimlənməsində indikativ planlaşdırmanın potensial tətbiq arealı kifayət qədər genişdir. Belə ki, indikativ planlaşdırma “dövlət səviyyəli qeyri-direktiv, tövsiyə edici, istiqamətləndirici planlaşdırma. Proqnoz planlar olan indikativ planlar təsərrüfat subyektlərinə dövlət orqanları və onların cəlb etdiyi elmi təşkilatların iqtisadi gələcəyi görmələri əsasında öz planlarını işləyib hazırlamaqda kömək edir” (7, s. 365).

Sivil bazar münasibətlərinin formalaşdığı ölkələrdə innovasiyalı sənaye fəaliyyətinin tənzimlənməsində indikativ planlaşdırma bir sıra digər keyfiyyətləri ilə yanaşı, istifadə asanlıq baxımından da mühüm alətlərdən biri hesab olunur. Məhz həmin münasibətlər, başqa sözlə sənayedə innovasiyalı fəaliyyətə üstünlük verən sahibkarların əldə etdiyi həqiqi iqtisadi azadlıq şəraitində onların fəaliyyətinin təşviqi və dövlətin innovasiya siyasəti prioritetləri ilə uzlaşdırılması baxımından real imkanlara malik olan indikativ planlaşdırmanın innovasiyalı istehsalının tənzimlənməsi sistemində özünəməxsus yeri və rolu vardır. Zənnimizcə, emal sənayesində innovasiyalı fəaliyyətin stimullaşdırılması siyasətinin aralıq və yekun nəticələrinin qiymətləndirilməsində indikativ planlaşdırmanın üsul və vasitələrindən istifadəsi aşağıdakı iki səbəbdən məqsəduyğundur:

- sənayenin texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığının inkişaf etdirilməsinin və özəl bölmənin innovasiyalı inkişafda rolunun artırılmasının zəruriliyi;

- innovasiyalı inkişafda elmi əsaslandırılmış və təcrübi baxımdan sınaqdan çıxarılmış tövsiyələrə ciddi ehtiyacın olması.

İnnovasiya fəallığının yüksəldilməsi emal sənayesinin innovasiyalı inkişafının dövlət tənzimlənməsi sisteminin vəzifələrindən biridir (8). Qarşıya qoyulan bu vəzifənin icrasında, başqa sözlə, sahədə innovasiyalı istehsal fəallığının yüksəldilməsinin yuxarı həddi mövcuddur. Tam formallaşmasa da, həmin həd emal sənayesində dayanıqlı inkişaf göstəricilərində (ekoloji vəziyyətin yaxşılaşması, məşğulluğun səviyyəsinin yüksəlməsi və strukturunun yaxşılaşdırılması və s.) ifadə edilməlidir. Əlbəttə, sənayedə istehsal innovasiyalarının tənzimlənməsi və innovasiya fəallığının yüksəldilməsi imkanlarının aşkar edilməsi, mövcud vəziyyəti və yaxın perspektivi kəmiyyətcə səciyyələndirməyi tələb edir. Bu baxımdan, istehsal subyektlərinin sayının daha çox olduğu emal sənayesində innovasiyalı fəaliyyət şəraitinin monitorinqi həyata keçirilməlidir. Həmin monitorinq sistemində sənayenin qeyri-neft sahələrinin xüsusiyyətlərini nəzərə alan struktur elementlərinin yeri və rolu müəyyən edilməlidir.

Əqli potensialın aparıcı rolu qəbul edilməklə, istehsal və resurs potensialı, inflyasiya, milli valyutanın məzənnəsi, kredit, vergi və gömrük rejimi, innovasiya infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi kimi amillər sənayedə innovasiyalı inkişaf mühitinin formalaşmasında həlledici rola malikdir. Emal sənayesində innovasiyalı və intensiv istehsalı təşviq edən investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədi ilə dövlətin həyata keçirdiyi strategiya, vergi, sığorta, kredit, amortizasiya və qiymətqoyma siyasətinin prioritetlərinin birgə reallaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Fəaliyyətdə olan sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi sənayedə kifayət qədər ciddi innovasiya layihələrinin icrası imkanlarını genişləndirir (9). Sənayedə istehsal innovasiyalarının investisiyalaşdırılması prosesində ehtimal olunan risklərdən səmərəli sığortalama innovasiyalı inkişafın investisiyaya olan tələbatının ödənilməsində həlledici rola malikdir. Emal sənayesində innovasiyalı istehsalın kredit tənzimlənməsi üzrə qərarlar, bütün digər amillərlə yanaşı, əlbəttə cari və gələcək gəlir və xərclərin müqayisəli təhlili nəticələrinə əsaslanmalı, onların nisbətində baş verəcək dəyişikliklər nəzərə alınmalıdır.

Innovasiyalı istehsalın tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi

Innovasiyalı emal sənayesi istehsalının tənzimlənməsi sistemi innovasiyalara vəsait qoyuluşuna marağı zəiflədən amillərin təsirini neytrallaşdırmalıdır. Həmin amillərin aşağıdakı təsnifatını, bəzi qeyd şərtlərlə məqbul hesab etmək olar: “kapital qoyuluşunun daha sərfəli və risksiz istiqamətlərinin mövcud olması; vergi sistemi təkmil olmadığına görə gəlirlərin vergi bəyannamələrindən yayındırılmasının mümkün olması və bunun sahibkarlıq strukturlarının maraqlarına uyğun gəlməsi; innovasiya fəaliyyətinə qoyulan vəsaitlərin geri qaytarılmasının uzun müddət tələb etməsi və yaxud ümumiyyətlə itirilməsinin mümkün olması; innovasiya proseslərində investisiya qoyuluşu ilə iştirak etmək üçün təminat-hüquqi güzəştlərin, stimullaşdırıcı meyarların tətbiq edilməməsi” (10, s.237). Sənayedə, xüsusilə emal sənayesində innovasiyalı fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi innovasiya sahibkarlığını təşviq edən əlverişli iqtisadi, habelə institusional mühit yaratmağa yönəlməlidir. Tənzimlənmənin bu prioritetinin reallaşması özəl bölməni dövlətin innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsinə cəlb edir, dövlət büdcəsinə düşən ağırlıq azalır, dövlət-özəl tərəfdaşlığı imkanlarından istifadə etməklə elm və istehsal arasında əlaqələrin yaradılması və davamlı olması, habelə birgə maliyyələşdirmə imkanları genişləndirilir və s. Digər tərəfdən emal sənayesində innovasiyalı istehsalın formalaşması və inkişafında qeyri-dövlət maliyyə mənbələrinin rolunun artırılması stimullaşdırıcı təsirlərin optimal nisbətində təmin edilməsini tələb edir.

Emal sənayesində innovasiya sahibkarlığına əlverişli iqtisadi şərait yaradılması üçün dövlət dolaylı üsullarla tənzimlənmənin bütün mümkün vasitələrindən zaman və məkana görə daha münasib olanlarının kombinasiyasını tətbiq edir. Həmin vasitələrə isə məlum olduğu kimi, vergi və gömrük güzəştləri, kredit güzəştləri və innovasiyalı istehsalın kreditləşdirilməsində imtiyazlar, qiymət tənzimlənməsi və bir çox digər vasitələr aid edilir. Innovasiyalı sənaye istehsalının maliyyə mexanizmi maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi, profilaktikası, bölgüsü və yenidən bölgüsü problemlərinin kreativ həlli imkanlarını nəzərdə tutmalıdır.

Emal sənayesində innovasiyalı istehsalın tənzimlənməsi sistemində investisiya proseslərinin optimal idarə edilməsi, həmin sistemin təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətidir. Haqqında danışılan idarəetmə sisteminin optimallaşdırılmasında rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin (mövcud imkanlar çərçivəsində maksimuma çatdırılmasının) məqsəd funksiyası kimi götürülməsini tövsiyə edirik. Əlbəttə, bu halda yeni məhsulun rəqabət qabiliyyətindən söhbət gedə bilər. Məsələ ondadır ki, yeni məhsulun rəqabət qabiliyyətini kəmiyyətcə əks etdirən göstərici kimi, ilkin yanaşmada həmin məhsulun satışından daxil olmaları qəbul etmək olar. İstehsalın rəqabətə davamlılığı məsələsinə gəldikdə isə, onu məqsəd funksiyasında birmənalı olaraq bir göstəricidə əks etdirmək, mövcud riyazi aparatın və informasiya texnologiyalarının tələbləri çərçivəsində, demək olar ki, qeyri-mümkündür.

Sənayenin haqqında danışılan sahələrində istehsalın tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyi investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin mövcud forma və istiqamətləri çoxluğundan, daha münasib olanların birgə istifadəsi imkanlarından asılıdır.

Həmin forma və istiqamətlərə isə, müvafiq mənbələrdə göstərildiyi kimi, aşağıdakılar aid edilir: “maliyyə investisiyalarının tənzimlənməsi, dövlət hüdüdlərindən kənar vəsait qoyuluşu şərtlərinin tənzimlənməsi, investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi, investisiyalaşmanın sahə və obyektlərinin tənzimlənməsi, investorların özəlləşdirmədə iştirakının tənzimlənməsi, investisiya proseslərinin ekspertizası, səmərəli amortizasiya siyasətinin həyata

keçirilməsi, güzəştli kreditləşdirmə, investisiyaların qorunması, maliyyə yardımının göstərilməsi” (11, s.121).

İnnovasiyalı emal sənayesi istehsalının tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyi innovasiyaların investisiyalaşdırılması proseslərinin stimullaşdırılması mexanizminin mükəmməlliyindən bilavasitə asılıdır. İnnovasiyalı sənaye fəaliyyətinin investisiyalaşması proseslərinin stimullaşdırılması üsulları təkcə məqsəddən deyil, həm də innovasiya fəaliyyəti obyektlərindən asılı olaraq seçilməlidir. Belə olan təqdirdə, stimullaşdırma alətləri və mexanizmlərinin seçilməsi haqqında qərar onların ayrı-ayrılıqda və bəzilərinin birgə istifadəsi variantları müqayisəli təhlil edilməklə qəbul olunmalıdır.

Müəssisə səviyyəsində innovasiyalı sənaye fəaliyyətinin investisiyalaşması proseslərinin stimullaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı elm və istehsal əlaqələrinin intensivləşdirilməsini həm məqsəd, həm də funksiya kimi nəzərdən keçirmək lazım gəlir. İnnovasiya fəaliyyəti obyektlərinə gəldikdə isə istehsal-texnoloji proseslərin aparıcı rolu qeyd-şərtsiz qəbul edilə bilməz. Əks halda, innovasiya fəaliyyətinin kommersiya aspektlərində ekoloji və sosial tələblərin lazımı dərəcədə nəzərə alınması çətinləşə bilər. Odur ki, zənnimizcə, bu halda innovasiya fəaliyyətinin iqtisadi-hüquqi stimullaşdırılması sistemində, habelə sosial-ekoloji məsələlərin də zəriri səviyyədə həlli nəzərdə tutulmalıdır.

Sənaye istehsalının innovasiyalı inkişafının tənzimlənməsi sistemində amortizasiya amili özünəməxsus rola malikdir. Bu və ya digər sənaye texnologiyasının tətbiqi müddəti üçün qoyulan normativ məhdudlaşdırıcıların mövcudluğu şəraitində tezləşdirilmiş və iqtisadi motivlərlə təşviq olunan əsaslandırılmış amortizasiya siyasəti özünü doğruldur. Əks halda, tezləşdirilmiş amortizasiya ayırmalarının maliyyə intizamı tələblərinə uyğunluğunun təsdiqlənməsi əlavə və kifayət qədər əhəmiyyətli tranzaksiya məsrəflərinə səbəb ola bilər.

İnnovasiyalı emal sənayesi istehsalının tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyi onun informasiya bazasının tamlığı və çevikliyindən bilavasitə asılıdır. Həmin sistemin səmərəliliyini yüksəltmək baxımından müvafiq informasiya

bazasının aşağıdakı istiqamətlərdə təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğundur:

- emal sənayesinin istehsal və innovasiya potensialının mövcud vəziyyətinin informasiya-təhlil sisteminin səmərəliliyinin və çevikliyinin artırılması;

- sənayedə innovasiyaların investisiyalaşdırılması qərarlarının reallığı obyektiv surətdə əks etdirməsi və yaxın perspektivdə gözlənilən meyllərin məqbulunun dəqiqliklə qiymətləndirilməsi üçün informasiya bazasında ənənəvi göstəricilərlə yanaşı, habelə innovasiya fondlarından gözlənilən ayırmalar, bank kreditlərinin faizləri, birgə maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər, onların xarakteristikaları və bu kimi bir sıra digər göstəricilər əhatə olunmalıdır;

- çoxvariantlı işləmələrdən daha səmərəli layihə qərarlarının seçilməsi üçün informasiya bazasında ənənəvi göstəricilərlə yanaşı yeni məhsul üzrə tələb və təklif arasında gözlənilən nisbət, əvəzləyici idxal məhsulları ilə müqayisəli təhlilin nəticələrini əks etdirən göstəricilər əhatə edilməlidir;

- məhsul və proses innovasiyaları üzrə rəsmi statistikanın detallandırılması və genişləndirilməsi.

Emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində innovasiyalı istehsalın tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyini yüksəltmək baxımından müvafiq informasiya bazasının təkmilləşdirilməsinin qeyd edilən sonuncu istiqaməti baxımından, zənnimizcə aşağıdakı yanaşmanı məqsədəuyğun hesab etmək olar.

“Ölkədə və regionlarda innovasiya fəaliyyəti sahəsində baş verən mühüm proseslərin fasiləsiz statistik monitorinqinin təşkili; innovasiya fəaliyyətinin mühüm göstəricilərinin dinamikasının müşahidəsinin təşkili; -statistik instrumentarının (hesabat formaları, onların doldurulması təlimatları və s.) tərtibatı prinsiplərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi (onların çevikliyini, statistik müşahidə məsələləri dəyişdikcə transformasiya olunmaq imkanını, statistik hesabatların nəticəliliyinin yüksəldilməsini təmin etmək məqsədi ilə)” (12, s.13).

Sənaye məhsulları bazarının müvafiq seqmentlərində konyunkturun məqbul etibarlılıqla öncədən qiymətləndirilməsi mürəkkəb, çoxmərhləli, əmək və vəsait tutumlu işdir. Belə

vəziyyəti şərtləndirən amillərdən biri bazar informasiyasının asimmetrikdir. Məsələ ondadır ki, yeni sənaye məhsulu (xidməti) bazarı iştirakçıları üçün zəruri informasiyanın əlverişliliyindəki ciddi fərqlər, onların bərabər hüquqlu tərəfdaşlığına mane olur. Bazar informasiyasının asimmetrikiyinin azaldılması, qeyri-müəyyənliyin tərəf-müqabillər üçün, demək olar ki, eyni dərəcədə azalması ilə müşayiət olunduğundan informasiya münasibətlərini normallaşdırır. Bu və digər səbəblərdən haqqında danışılan asimmetrikiyin azaldılması istiqamətində atılan əsaslandırılmış addımlar emal sənayesində innovasiyalı istehsalın tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqaməti kimi diqqətə layiqdir.

Yerli sənaye müəssisələrinin yeni məhsulunun bazarın müvafiq segmentinə çıxışının sadələşdirilməsi, araşdırmalardan görüldüyü kimi sahədə innovasiya fəallığının mühüm şərtidir. Bu məqsədlə, norma və normativlərin, o cümlədən standartların vaxtılı - vaxtında yenilənməsi həyata keçirilməlidir. Əks halda, xüsusilə yüksək texnoloji məhsulların və texnologiyaların idxalı və ixracı proseslərində münaqişə vəziyyətlərini və nəticə etibarilə tranzaksiya xərclərini azaltmaq, demək olar ki, mümkün deyildir.

İndi isə, emal sənayesində innovasiyalı istehsalının maliyyə tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsində innovasiya fondlarının yeri və roluna nəzər salaq. Qabaqcıl xarici təcrübədən görüldüyü kimi, innovasiya fondları, əsasən aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır: müəssisə və təşkilatlar, banklar, sığorta şirkətləri, büdcədən kənar fondlar, dövlət büdcəsi. İnnovasiya fondları müxtəlif mənbələrdən topladığı vəsaiti, idealda innovasiyalı fəaliyyətdə maraqlı olan bütün tərəflərin mənafehlərinə xidmət etməyə yönəlməlidir. Məhz məsələnin belə qoyuluşu sənayedə, o cümlədən, emal sənayesinin qeyri-neft sahələrində innovasiyalı istehsalının maliyyə tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsində innovasiya fondlarının rolunun artırılması, fəaliyyət dairəsinin isə əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi məsələsini aktuallaşdırır.

İnnovasiyaların maliyyə tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsində innovasiya (özel, dövlət və birgə maliyyələşdirilən) fondlarının

artan rolu ilk növbədə, sənayedə innovasiya fəallığı səviyyəsinin dövlət büdcəsindən və ölkədə mövcud olan institusional təminatdan asılılığını azaldır. Bu baxımdan, yəni innovasiya fondlarının rolunun artırılması sayəsində əldə edilən digər diqqətəlayiq üstünlüklərə habelə:

- innovasiya layihələrinin icrası müddətinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması;

- şəffavlığın artması sayəsində innovasiyalara məsrəflərin, o cümlədən tranzaksiya məsrəflərinin aşağı salınması aid edilməlidir.

Emal sənayesində innovasiya fəallığının səmərəli vergi stimullaşdırılması sisteminin özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, vergi güzəşti şəklində təqdim olunan maliyyə vəsaiti, digər maliyyə yardımlarından fərqli olaraq əvvəlcədən (avans kimi) verilmir. Həmin güzəşt artıq reallaşmaqda olan innovasiyalı sənaye istehsalı layihələrinə görə iştirakçılara təqdim olunur. Vergi güzəştlərinin innovasiya proseslərinin hansı iştirakçılara təqdim olunması məsələsi mütəxəssislərin və tədqiqatçıların diqqətəlayiq hesab etdiyi məsələlərdəndir.

Araşdırmalar göstərir ki, vergi güzəştlərinin əsasən investora və innovasiyalı fəaliyyətə üstünlük verən müəssisələrə təqdim olunması təcrübədə daha tez-tez rast gəlinir. Belə vəziyyət elmi innovasiya layihələrinin işlənilməsində həlledici rol oynayan elmi-tədqiqat mərkəzlərini, demək olar ki, diqqətdən kənar qoymaqla, ümumilikdə innovasiyalı inkişaf mühitinə mənfi təsir edir.

Haqqında danışılan mənfi təsir, özünü innovasiyalı istehsalın və onun nəticələrinin rəqabət qabiliyyətində göstərir. Odur ki, vergi güzəştlərinin sənayedə innovasiya proseslərinin bütün əsas iştirakçılara təqdim olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsi emal sənayesi sahələrində innovasiyalı istehsal layihələrinin icrası proseslərinin tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından aktual məsələdir.

Sənayedə innovasiyalı istehsal layihələrinin tənzimlənməsinin perspektivli istiqaməti kimi, dövlətin sənaye, investisiya, innovasiya və dayanıqlı inkişaf siyasəti prioritetlərinin dövlət - özel bölmə tərəfdaşlığı şəraitində reallaşdırılması sisteminin formalaşdırılmasına diqqət yetirilməlidir. Belə yanaşmanın məqsəduyğunluğunu şərtləndirən ilk səbəb, onun innovasiyalı istehsal

layihələrinin maliyyələşdirilməsində yeni imkanlar yaratmasıdır. Özəl bölmənin istehsal və resurs potensialının innovasiyalı sənaye istehsalının inkişafına cəlb edilməsi, dövlətin sənaye, investisiya, innovasiya və dayanıqlı inkişaf siyasəti prioritetlərinin birgə reallaşdırılmasında aparıcı rolunu istisna etmir.

Sənaye, investisiya, innovasiya və dayanıqlı inkişaf siyasəti prioritetlərinin dövlət - özəl bölmə tərəfdaşlığı şəraitində reallaşdırılması sistemində dövlətin və özəl bölmə təmsilçilərinin əldə etdiyi üstünlüklər bir-birini üzvi surətdə tamamlaya bilər. Belə ki, sənaye innovasiyalarının yaradılması, yayılması və istifadəsi proseslərində - dövlət büdcəsinə maliyyə təzyiqinin azalması, özəl bölməni təmsil edən subyektin malik olduğu istehsal güclərindən istifadə və habelə buraxılan hazır məhsulun satışı üçün kifayət qədər uzun müddətə zəmanət əldə etməsi ilə müşayiət olunur; tərəfdaşlıq çərçivəsində fəaliyyətin bütün mərhələlərində mütərəqqi texnologiyalardan istifadə imkanlarının genişlənməsi inşa edilən istehsal obyektinin istismara verilməsinin sürətlənməsi ilə müşayiət olunur; özəl tərəfdaş risklərin bir hissəsini öz üzərinə götürsə də, onun işgüzar nüfuzu və kredit reytingi yüksəlir.

Nəticə

Emal sənayesində innovasiyalı istehsalın tənظیمlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə ilk növbədə, aşağıdakılar aid edilməlidir: investisiya proseslərinin optimal idarə edilməsi; emal sənayesinin istehsal və innovasiya potensialının mövcud vəziyyətinin informasiya-təhlil sisteminin səmərəliliyinin və çevikliyin artırılması; məhsul və proses innovasiyaları üzrə rəsmi statistikanın detallaşdırılması və genişləndirilməsi; informasiyanın asimetrikliyinin azaldılması; innovasiya fondları hesabına layihələrin icra müddətinin azalması; şəffavlığın artması sayəsində tranzaksiya məsrəflərinin aşağı salınması; dövlət - özəl bölmə tərəfdaşlığının inkişafı sayəsində dövlət tənظیمlənməsinin və bazar özünütənظیمlənməsinin üzvi vəhdətinin əldə edilməsi; indikativ

planlaşdırmanın üsul və vasitələrindən istifadə dairəsinin genişləndirilməsi.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Baumol, WJ. (2004). Four sources of innovation and stimulation of growth in the Dutch economy. *De Economist*. 152. 321-351. 10.1023/B:ECOT. 0000036574.02833.17
2. Cəfərov N.Ə. Bazar münasibətləri şəraitində sənaye istehsalının inkişafının stimullaşdırılması məsələləri. Bakı, Azərənəşr, 2010. 196 s.
3. Bitrina D.K. Diyamett and Lanta D.L. Diyamett, "The Role of Public-Private Partnerships in Innovation for Development: Lessons from Africa", *ORF Issue Brief No. 283*, March 2019, Observer Research Foundation
4. Программы инновационного развития // <http://irdclub.ru/activity/pir>.
5. Госпрограмма индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы // [https:// prime-minister.kz/ru](https://prime-minister.kz/ru)
6. Tağıyev A.H., Səfərov Q.Ə. İnnovasiya layihələrinin menecmenti. Bakı, "Təknur", 2013, 272 s.
7. İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti. I hissə. Bakı, Nurlar, 2005, 536 s.
8. Qoqiauri Lamara G., Gechbaia Badri N. The state regulation of innovation activity at the present stage // *Проблемы экономики*. 2017. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-state-regulation-of-innovation-activity-at-the-present-stage> (дата обращения: 24.02.2023)
9. Lyubov, Klapkiv. (2018). Technological innovations in the insurance industry. *Rozprawy Ubezpieczeniowe*. 26
10. Qasımov F.H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı, "Elm", 2009, 416 s.
11. Кулиев Р.А. Регулирование инвестиционной деятельности. Баку, «CBS Polygraphic Production», 2008, 308 с.
12. Nəcəfov Z. M. Azərbaycan Respublikasında milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı. 08.00.05 və 08.00.13. İ.e.d. ... dissert. avtoreferatı. Bakı, 2011, 38 s.

Кямран Ага Али оглы РАСУЛОВ к.э.н., доцент
E-mail: kamran_rsl@yahoo.com

СРЕДСТВА И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРОИЗВОДСТВА В ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Резюме

В статье изучены проблемы развития инновационной системы регулирования производства в перерабатывающих отраслях промышленности. Цель исследования - определить средства и направления совершенствования системы регулирования инновационного развития производства в перерабатывающей промышленности. Методология исследования – в процессе исследования использовались методы сравнительного анализа, научной абстракции, индукции и дедукции, логического обобщения. Прикладная значимость исследования – полученные результаты и обоснованные положения могут быть использованы в процессе подготовки мероприятий по регулированию инновационной деятельности в перерабатывающей промышленности ненефтяного сектора страны. В результате исследования обоснованы направления совершенствования инновационной системы регулирования производства в перерабатывающей промышленности. Оригинальность и научная новизна исследования - обоснованы основные направления регулирования инновационного производства в перерабатывающих отраслях промышленности, определены средства.

Ключевые слова: регулирование, инновации, перерабатывающая промышленность, производство, основное направление, средства, , индикативное планирование.

Kamran Agha Ali oglu Rasulov-
PhD in economics, associate professor
E-mail: kamran_rsl@yahoo.com

MEANS AND DIRECTIONS FOR IMPROVING THE REGULATION SYSTEM OF INNOVATIVE PRODUCTION IN THE PROCESSING INDUSTRY

Summary

The article studies the problems of developing an innovative system for regulating production in the processing industries.

The purpose of the study is to determine the means and directions for improving the system for regulating the innovative development of production in the processing industry. Research methodology – methods of comparative analysis, scientific abstraction, induction and deduction, logical generalization were used in the research process. Applied significance of the study - the obtained results and substantiated provisions can be used in the process of preparing measures for the regulation of innovative activity in the non-oil refining industry of the country. As a result of the study, directions for improving the innovative system for regulating production in the processing industry are substantiated. Originality and scientific novelty of the research - the main directions of regulation of innovative production in the non-oil processing industries are substantiated and the means are determined.

Key words: regulation, innovation, processing industry, production, mainstream, means, , indicative planning.

Daxil olub: 16.02.2023